

GÜLKÜNDE

(گولکنده)

Güney Hindistan'ın
Dekken bölgesinde yer alan
tarihi bir şehir.

Eski bir Hindü kalesi olan Gülkünde (Golkonda), Batı Tilangāna bölgesinde hüküm süren Varangal Ricalığı'nın merkezi iken 1363 yılında Behmenî Sultanı I. Muhammed Şah'ın önünden kaçan raca Kanhaya tarafından müslümanlara bırakıldı. Sultan Şehâbeddin Mahmûd zamanında (1463-1482) Batı Tilangāna'ya vali tayin edilen Türk asıllı Kuli Kutbümülk'ün 1512'de bağımsızlığını ilân etmesinden sonra da Kutubşâhîler'in başşehri oldu ve bu durumunu, beşinci sultan Muhammed Kuli Kutubşah'ın 8 km. uzağa Haydarâbâd'ı kurup devletin merkezini buraya taşımaya (1590-1591) kadar sürdürdü. Bu tarihten sonra da özellikle stratejik önemi sebebiyle ön plana çıkan Gülkünde, 14 Zilkade 1098'de (21 Eylül 1687) Bâbürlü Hükümdarı Evrengzîb tarafından sekiz ay süren bir kuşatma sonucunda ele geçirildi.

Gülkünde'de Hindûlar'ca kerpiçten inşa edilen müstahkem mevkiiler Behmenîler tarafından taşlarla güçlendirilmiş ve dört müstakil kaleden oluşan bu savunma tesisleri, ağırlıkları 1 ton civarında granit bloklarla örülen 6 km. uzunluğundaki çok kalın bir duvarla birleştirilerek tek bir kale haline getirilmiştir. Bu sırada yarım daire kesitli seksen yedi yeni burçla takviye edilen ve Bâlâ Hisar adı verilen kale, batı cephesi bir uçurum halinde olan yüksek kayalar üzerinde yer almaktadır. Duvarlarda İslâm öncesi Hindü izleri hâlâ mevcut olduğu gibi kayalara oyulmuş bazı antik mâbedler de aynen muhafaza edilmiştir. Kutubşâhî hânedanının dördüncü hükümdarı Sultan İbrâhim Kutubşah zamanında 967'de (1559-60) kale duvarlarının tahkimatı daha da kuvvetlendirilmiş ve iç tarafa yine burçları ve sanatkârane mazgalları bulunan muazzam bir duvar daha yaptırılmıştır. Evrengzîb'in 1656 yılındaki seferi sırasında Gülkünde'ye sığınan Sultan Abdullah Kutubşah da kalenin kuzeydoğu tarafını bazı ilâvelerle güçlendirmiş ve ayrıca Kal'a-i Nev denilen yeni bir kale inşa ettirmiştir.

Kaynaklardan, hânedanın kurucusu Sultan Kuli Kutbümülk'ün Gülkünde'de birçok cami yaptırdığı öğrenilmekteyse de bunlardan sadece 1518 tarihli olan

bir tanesinin ayakta kalabildiği görülmektedir. Bu camide Behmenî ve Tuğluklu üslupları hâkim olup yapının at nalı şeklindeki kemerleri, mihrabı ve süslemeleri daha sonraki Kutubşâhî camileri için bir örnek teşkil etmiştir. 1561 tarihli Mustafa Han Camii ile Sultan Abdullah'ın annesi Hayat Bahşi Begüm'ün türbesine bitişik olan ve 1667 tarihini taşıyan cami özellikle zarif minareleri ve süslemeleriyle dikkat çeker. 1082'de (1671-72) Gülkünde yolu üzerinde inşa edilen Toli Mescid de fazla büyük olmamasına rağmen süslemeli siyah mermer kaideler üzerinde yükselen minareleriyle Kutubşâhî mimarisinde önemli bir yere sahiptir.

Kutubşâhî hânedanının ilk yedi sultanı ile şehzadelerin ve diğer bazı hânedan üyelerinin türbeleri Gülkünde Kalesi'nin 600 m. kadar kuzeybatısında bulunmaktadır. Kubbeli, köşeleri minareli ve cepheleri kemerli olan bu türbeler, özellikle süslemeleri ve lahitlerdeki sedif kâkmaları ile ün kazanmıştır.

Bölgede zengin elmas yatakları bulunmakta ve Gülkünde'nin kıymetli taş ticareti dolayısıyla Basra körfezi, Orta Asya ve Avrupa'dan gelen tüccarlarla yakın temas içinde olduğu görülmektedir. Bundan dolayı **golconda** kelimesi İngilizce'de "servet kaynağı, çok zengin maden yatağı" anlamında bir cins ismi olarak da kullanılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Dânişmend Han Ni'met Han Ali, *Rûznâme-i Vak'â-i Eyyâm-ı Muhaşara-i Dârü'l-cihâd Haydarâbâd*, Kanpür 1901; J. B. Tavernier, *Travels in India*, Oxford 1925, I, 159, 160, 161, 162, 164, 166-167; Ali Asghar Bilgrami, *Landmarks of the Deccan*, Hyderabad 1927; J. N. Sarkar, *History of Aurangzîb*, London 1930; Abdul Majeed Siddiqui, *History of Golconda*, Hyderabad 1956; S. M. İkrâm, *Muslim Civilization in India*, New York 1969, s. 83, 195-197, 205; H. K. Sherwani, *History of the Qutb Shahi Dynasty*, New Delhi 1974; a.mlf., "Golkondâ", *EJ²* (İng.), II, 1118-1119; P. Brown, *Indian Architecture: Islamic Period*, Bombay 1981, s. 67, 71, 72; G. Ramakrishna v.dğr., *An Encyclopaedia of South Indian Culture*, Delhi 1983, s. 133-134; S. Lane-Poole, *History of India*, New Delhi 1987, IV, 109-110, 159-163; S. A. A. Rizvi, *The Wonder That was India*, London 1987, II, 124-128, 138-143; H. M. Elliot — J. Dowson, *The History of India*, Delhi 1990, VII, 109, 139, 320, 336; G. Yazdani, "Inscriptions in Golconda Fort", *Epigraphia Indo-Moslemica* (1913-14), s. 47-59; a.mlf., "Inscriptions in the Golconda Tombs", a.e. (1915-16), s. 19-40; T. W. Haig, "Golkonda", *IA*, IV, 806; a.mlf., "Gülkünde", *İDMİ*, XVII, 579-580; R. M. Eaton, "Kutb Shâhi", *EJ²* (İng.), V, 549-550.

S. ATHAR ABBAS RIZVI

GULÛL

(الغول)

Ganimet malına hıyanet etmek
anlamında fıkıh terimi.

Sözlükte "gizlemek, bir şeyi gizlice almak, hırsızlık yapmak; hıyanet etmek" mânalarına gelen gulûl kelimesi, örfte umumiyetle "ganimet malına hıyanet etmek" anlamında kullanılır. Gulûl İslâm hukukunda da bu çerçevede terim anlamı kazanmış ve "devlet malına hıyanet etmek, özellikle de taksim edilmeden önce savaş ganimetinden bir şey çalmak" şeklinde tanımlanmıştır.

Gulûl masdarından türemiş bazı kelimelerin Kur'an-ı Kerim'de (bk. el-Mâide 5/64; el-A'râf 7/43, 157) ve hadislerde (bk. Dârimî, "Zekât", 47; Buhârî, "Cihâd", 190; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 133, 134; İbn Mâce, "Cihâd", 24; Nesâî, "Zekât", 48) kullanıldığı görülmektedir. Meselâ Kur'an'daki, "Bir peygambere -ganimete, devlet malına- hıyanet etmesi yakışmaz. Kim hıyanet ederse kıyamet günü hainlik ettiği şeyle birlikte -günahı boynuna asılı olduğu halde- gelir. Sonra herkese kazandığı tastamam verilir" meâlindeki âyet (Âl-i İmrân 3/161), nüzûl sebebiyle ilgili rivayetler göz önünde bulundurulduğunda gulûl kelimesinin hem sözlük hem de terim anlamı için en uygun örneklerden birini teşkil eder. Gulûl Hz. Peygamber'in, "Hıyanet de (iğlâl) yok hırsızlık da (islâl)" hadisinde (*Müsned*, IV, 325; Dârimî, "Siyer", 50; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 156) ve diğer bazı hadislerde sadece ganimet malına ihanetle sınırlı olmayıp daha geniş bir kapsama sahipti. Meselâ Ebû Humeyd es-Sâidî'den rivayet edilen bir hadise göre, Resûlullah Ezd kabilesinden İbnü'l-Lütbiyye'yi zekât toplamakla görevlendirmiş, bu zatın daha sonra bazı mallarla gelip Hz. Peygamber'e, "Şunlar size ait, bunlar da bana hediye olarak verildi" demesi üzerine Resûl-i Ekrem minbere çıkarak, "Benim -zekât toplamak için- gönderdiğim bir memura ne oluyor ki, 'Şunlar sizin, şunlar da bana hediye edildi' diyebiliyor? Dikkat edin, bu kişi evinde otursaydı kendisine hediye verilir miydi? Muhammed'i kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki sizden biriniz ondan bir şey alırsa kıyamet gününde sırtında böğüren bir deve, bağırarak bir sığır, meleyen bir koyunla gelecektir" demiştir (*Müsned*, V, 423; Buhârî, "Hibe", 17, "Aḥkâm", 24, 41, "Hıyel", 15; Müslim,

"İmâre", 26-29; Ebû Dâvûd, "İmâre", 11). Ebû Humeyd'den rivayet edilen diğer bir hadiste ise, "Vergi memurlarına (âmil) verilen hediyeler gulûldür" ifadesi yer almaktadır (*Müsned*, V, 424; Şevkânî, VII, 338). Son hadisin isnadında zayıflık bulunmakla beraber (İbn Kesîr, II, 132; Şevkânî, VII, 339) genel olarak bu deliller, valilere ve vergi memurlarına verilen hediyelerin gulûl sayılacağı göstermektedir. Nitekim Müstevirid b. Şeddâd'dan rivayet edilen hadiste de Hz. Peygamber şöyle demiştir. "Kim bizim bir işimize tayin edilirse bir zevce edinsin; hizmetçisi yoksa hizmetçi, evi yoksa ev alsın. Bunlardan fazlasını isteyen veya alan olursa o hiyanette bulunmuş veya hırsızlık yapmış olur" (Ebû Dâvûd, "İmâre", 10).

Yukarıdaki âyetin gerek kıraat gerekse nüzûl sebebiyle ilgili olarak literatürde yer alan farklı görüş ve açıklamalar göz önünde tutulursa bu âyete, "Peygamber'in ganimete ihanet etmesi yakışık almaz" veya, "Herhangi bir kişinin peygambere ihanet etmesi yaraşmaz" şeklinde iki farklı anlam vermek mümkün olmaktadır. İbn Mes'ûd ile Hz. Ali'nin söz konusu âyete ikinci anlamı verdiği rivayet edilir. Ancak ağırlıklı görüşe göre özel olarak gulûl hakkındaki gelen bu âyet, Uhud Gazvesi'nde Ayneyn geçidine yerleştirilen okçuların kendilerine ganimetten pay verilmeyeceği endişesiyle yerlerini terketmesi ve bunun sonucunda müslümanların yenilmesi dolayısıyla inmiş olup bununla bir peygamberin ganimetlerin taksiminde haksızlık yapmayacağı vurgulanmıştır. Anlam farklılığı doğurmamakla birlikte bu konuda başka nüzûl sebeplerinden de bahsedilmektedir (bk. Ebû Dâvûd, "Hürûf", 1; Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 4; Vâhidî, s. 72-73; Kurtubî, IV, 255). Âl-i İmrân sûresinin 161. âyetinin nüzûl sebebi olarak belirtilen olaylarla ilgili bu tartışmalardan, o günün siyasî ve iktisadî şartlarının hıretten hemen sonra savaş hukuku ve buna bağlı olarak ganimetler hakkında çeşitli hükümlerin vaz'ını zorunlu hale getirdiği anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'den sonra da devam eden fetihler ve uygulama örnekleri fakihler için zengin bir malzeme teşkil etmiştir. Bunun sonucu olarak da klasik İslâm hukuku literatürü içerisinde savaş hukukuyla ilgili konulara geniş yer verilmiş, özellikle ganimetlerin elde edilmesi, taşınması, korunması, paylaşılması, pay sahipleri ve pay oranları gibi konuların yanı sıra ganimet malına karşı işlenen suçlar

ve öngörülen tedbir ve cezalar da ayrıntılı şekilde ele alınmıştır (bk. GANİMET).

İslâmiyet'in ilk dönemlerinden itibaren hukukî ve beşerî ilişkiler dinî ve ahlakî yönleriyle birlikte bir bütün halinde işlenmiş, bu sebeple de paylaşılmadan önce ganimetlerden bir şey çalan kişinin dünyevî hükümlerin yanı sıra âhîret hayatında göreceği ceza da özel olarak vurgulanmıştır. Âhîret hayatındaki bu sorumluluğu en ince ayrıntılarına kadar tasvir eden pek çok hadis bulunmaktadır (meselâ bk. Buhârî, "Cihâd", 188; Müslim, "İmâre", 24; Tirmizî, "Siyer", 21). İslâm âlimleri, bu hadislerden hareketle gulûlün büyük günahlardan (kebâir) olduğunu belirtmişlerdir.

Ganimet malına ihanet etmenin dünyevî hükmüne gelince, "Ganimetten alınan ipliği, iğneyi, bundan daha değerli veya düşük olanı geri veriniz" meâlindeki hadis (*Müsned*, II, 184; İbn Mâce, "Cihâd", 34), taksim edilmeden önce ganimet malından en küçük bir şeyi dahi almanın câiz olmadığını göstermektedir. Ancak ihtiyaç içinde bulunan bir kişinin savaş mahallindeki yiyeceklerden yiyebileceği, hayvan yerlerinden ve av hayvanlarından faydalanabileceği konusunda İslâm hukukçuları hemen hemen görüş birliği içindedir. Delil olarak da Hz. Peygamber'in Hayber günü bu durumdaki bir sahâbînin benzeri bir davranışını hoş karşılamasını (bk. Müslim, "Cihâd", 72) ve sahâbîler arasında öteden beri bu yönde bir uygulamanın bulunmasını gösterirler. Nitekim Hasan-ı Basrî, sahâbîlerin bir yeri fethettikleri zaman orada buldukları un, yağ ve balıdan yediklerini, Atâ b. Ebû Rebâh ise seriyeye katılan gazilerin yağ, bal ve diğer yiyeceklerden faydalandıklarını, kаланları ise kumandanlarına verdiklerini söylemektedir. Ancak İbn Şihâb ez-Zührî, düşman arazisinde yiyeceklerden ancak kumandanın izniyle alınabileceğini belirtmektedir.

Öte yandan Sâlih b. Muhammed b. Zâide'den nakledilen, "Bir kişiyi ganimet malına hiyanet ederken yakaladığınız zaman eşyasını yakınız ve onu dövünüz" (Ebû Dâvûd, "Cihâd", 145) meâlindeki hadis İslâm âlimleri arasında geniş tartışmalara sebep olmuştur. Ebû Dâvûd'un yine aynı şahıstan rivayet ettiği bir haberde de bu râvinin Velîd b. Hişâm ile beraber bir savaşa katıldığını, ordu içerisinde Sâlim b. Abdullah b. Ömer ve Ömer b. Abdülazîz gibi kişilerin de bulunduğunu, bu arada ordudan birinin ganimet malından çaldığını, Velîd'in o kişinin eşyasının yakılmasını emrettiği-

ni ve adamı teşhir ederek ganimetten ona herhangi bir pay vermediğini kaydetmekte ve bu haberi yukarıdaki hadisten daha sahih gördüğünü belirtmektedir (Ebû Dâvûd, "Cihâd", 135). Fakat bu hadislerin senedinde yer alan Sâlih b. Muhammed'in rivayetinin delil olarak kullanılmasının uygun olmadığı görüşleri de vardır (Kurtubî, IV, 259; Şevkânî, VII, 343). Yine Amr b. Şuayb'dan nakledilen bir hadiste Hz. Peygamber'in, Ebû Bekir ve Ömer'in ganimet malına hiyanet eden kimsenin eşyasını yaktırdıkları ve onu dayakla cezalandırdıkları bildirilmiştir (Ebû Dâvûd, "Cihâd", 135; Şevkânî, VII, 342). Bu hadislerden hareketle Evzâî, İshak b. Râhûye ve Ahmed b. Hanbel gibi hukukçular, ganimet malını çalan kişinin binek hayvanı ve silâhı dışındaki bütün eşyasının, Evzâî'den gelen bir başka görüşte üzerindeki elbisesiyle atının eyer ve semeri dışında bütün eşyasının yakılacağını, çaldığı malın ise yakılmayacağını söylemişlerdir. Ancak bu hadislerin sıhatine ve kendisinden daha kuvvetli delillerle çatışamayacağına dair görüşler de dikkate alınırsa, gerek özel olarak gulûl konusundaki hadis ve uygulamalardan gerekse suç-ceza dengesi, mal israf ve itlâfi gibi konularda naslardan çıkarılan genel ilkelerden hareketle, ganimet malını alan kişinin eşyasının yakılmasının gerekli olmadığı sonucuna varmak mümkündür. Nitekim Hz. Peygamber, Hayber Savaşı sırasında ölen bir kişinin gulûlde bulunduğunu haber vermiş, ashap o kişinin eşyasını araştırarak bunların içinde yahudi boncukları bulmuş, fakat Resûl-i Ekrem onun eşyasını yaktırmamıştır (İbn Mâce, "Cihâd", 34; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 143). Bu sebeple başta Ebû Hanîfe, Mâlik, Leys b. Sa'd ve Şâfiî olmak üzere İslâm hukukçularının çoğunluğu bu durumda malların yakılmayacağını; ayrıca Leys, Şâfiî ve Dâvûd ez-Zâhirî o kişinin ancak gulûlün yasaklandığını bilmesi halinde cezalandırılacağını söylemişlerdir. Bu durumda, ganimet malını çalan kimseden çaldığı malın geri alınması veya tazmin ettirilmesi, ona uslandırıcı bir cezanın (ta'zîr) verilmesi ve ganimetten mahrum edilmesi, cezalandırmada caydırıcılık ilkesine daha uygun bir şekil olmalıdır.

İslâm hukukçuları, gulûl yapan kimsenin mümkünse aldığı bütün malları ganimetler dağılımdan önce iade etmesinin gerektiği, böyle bir davranışın ise onun için tövbe ve günahahtan kurtuluş olduğu konusunda birleşmişler, ancak asker

dağılması ve onlara ulaşamaması halinde nasıl davranacağı konusunda ihtilâf etmişlerdir. Aralarında Ubâde b. Sâmî, Muâviye, Hasan-ı Basrî, Zührî, Mâlik, Leys, Evzâi ve Ahmed b. Hanbel gibi âlimlerin bulunduğu bir grup onun beşte birini devlet başkanına vermesi, geri kalanını ise tasadduk etmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Buna karşılık Şâfiî, başkasının malını tasadduk etmenin câiz görülmediği noktasından hareketle bu kişinin böyle bir harekette bulunma hakkının olmadığını ve onu devlete iade etmesi gerektiğini söylemiştir. Ancak bu tartışmanın, gulûlden ziyade buluntu malın (lukata) tanımı, ilânı ve sahibinin bulunamaması halinde tasadduk edilmesi konularındaki doktrinel ihtilâfların bir sonucu olduğu görülmektedir (bk. LUKATA).

Ganimetten çalınan mal, hırsızlık haddinin uygulanması için şart olan nisaba ulaşmış veya gulûl yapan kimse ganimetler arasında bulunan bir câriyeye tecavüz etmişse bu kişiye hırsızlık veya zina haddinin uygulanıp uygulanmayacağı konusunda İslâm hukukçuları ihtilâf etmişlerdir. Çoğunluk, gulûl yapan kimsenin söz konusu ganimette hakkı olmasını, diğer bir ifadeyle mülkiyet şüphesi bulunmasını gerekçe göstererek ve hadlerin şüphyle sâkıt olması ilkesini dikkate alarak bu durumda had cezalarının uygulanmayacağı, kendisine ta'zîren bir ceza verileceği görüşündedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Cevherî, *eş-Şihâh* "gîl" md.; Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "gîl" md.; *Lisânü'l-Ârab*, "gîl" md.; *Müsned*, II, 184; IV, 299, 325; V, 423, 424; Dârimî, "Zekât", 47, "Siyer", 50; Buhârî, "Zekât", 67, "Hibe", 17, "Ahkâm", 24, 41, "Hiyel", 15, "Cihâd", 188, 190; Müslim, "İmâre", 24, 26-29, "Cihâd", 72; İbn Mâce, "Cihâd", 24, 34; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 133, 134, 135, 143, 145, 156, "İmâre", 10, 11, "Hurûf", 1; Tirmizî, "Siyer", 21, "Tefsirü'l-Kur'ân", 4; Nesâî, "Zekât", 48; Şâfiî, *el-Üm* (nşr. M. Zührî en-Necâr), Beyrut 1393/1973, IV, 251; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (Şâkir), VII, 348-364; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Kamhâvî), II, 331-333; Serahsî, *Şerhu Kitâbi's-Siyer* (nşr. Selâhad-din el-Müneccid), Kahire 1971, I-II, tür.yer.; Vâhidî, *Esbâbün-nüzûl*, Kahire 1378/1959, s. 72-73; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I, 299-303; Kâsânî, *Bedâ'i*, Beyrut 1402/1982, VII, 123-124; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, IX, 69-73; Kurtubî, *el-Câmi*, IV, 254-262; İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ân*, II, 128-137; Süyûtî, *Esbâbün-nüzûl*, Kahire 1986, s. 46; Şevkânî, *Neylü'l-evâtâr*, Halfâ, ts. (Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî), VII, 338-343; Ahmed Rızâ, *Mu'cemü metni'l-luğa*, Beyrut 1379/1960, IV, 317-319; "Gulûl", *Mu.F.*, XXXI, 272-278.

FERHAT KOCA

GULÛV

(الغل)

Kur'an ve Sünnet'e dayalı yaygın İslâm anlayışının sınırlarını aşan inanç ve telakkileri nitellemek için kullanılan bir terim.

Sözlükte "haddi aşmak, itidal çizgisinin ötesine geçmek" anlamına gelen gulûv kelimesi, terim olarak "Kur'an ve Sünnet'in belirlediği genel İslâm anlayışının sınırlarını aşmak" diye tanımlanabilir. Gulûv sözde, davranışta, her türlü telakkide aşırılık gösterip mâkul sınırın ötesine geçmeyi ifade eden genel bir terim olmakla birlikte İslâmî kaynaklarda da ha çok dinî alanda kullanılmıştır.

Kur'an'da iki yerde gulûv kökünden türeyen fiiller yer almaktadır. Ehl-i kitaba hitap eden ve onlardan dinlerinde haddi aşmamalarını isteyen âyetlerin ilkinde Allah hakkında gerçek olandan başkasını söylememeleri emredilmiş ve Meryem oğlu Mesîh İsâ'nın Allah'ın oğlu değil sadece elçisi olduğu, fakat yaratılışının mucizevî bir şekilde gerçekleştiği, Allah'tan başka bir ilâhın bulunmadığı vurgulanmış, İsâ ile annesi Meryem'e ilâhlık isnat etmenin dinde aşırılık niteliği taşıdığına dikkat çekilmiştir (en-Nisâ 4/171). İkinci âyette de yine Meryem oğlu Mesîh'in tanrılaştırılmasının küfür olduğu beyan edildikten sonra (el-Mâide 5/72-75) hristiyanlara hitaben, "Dininizde haksız yere haddi aşmayın" uyarısında bulunulmuş ve önceden sapıklığa düşüp birçok kimseyi de sapıklığa sevkeden topluluğun arzularına uymamaları emredilmiştir (el-Mâide 5/77). Bu âyetin devamında İsrâiloğulları'nın hem Dâvûd hem de Meryem oğlu İsâ diliyle lânetlendiği ifade edilmiş, bunun sebepleri ise onların isyan ve taşkınlık göstermeleri, birbirlerini kötülük yapmaktan vazgeçirmemeleri ve inkârcılarla dostluk kurmaları olarak belirtilmiştir (el-Mâide 5/78-80). Müfessirlerin de belirttiği gibi bu âyetler iki türlü aşırılığı tasvir etmektedir. Hristiyanlar Hz. İsâ ile Meryem'i tanılaştırmak, yahudiler de Meryem'e zina isnat edip hakarette bulunmak suretiyle haddi aşmışlardır (bk. Fahreddin er-Râzî, XII, 62-63; Şevkânî, II, 65). M. Reşid Rızâ, hristiyanların çok ileri gitmeleriyle (ifrat) yahudilerin çok geri kalmalarının (tefrit) gulûv kapsamına girdiğini söyleyerek bu teri-

mi, "Allah'ın çizdiği sınırların gerisinde kalmak veya bunları aşmak" diye tanımlamıştır. Böylece Reşid Rızâ, hem dine yapılan ilâveleri hem de ondan eksiltmeyi gulûv çerçevesine almıştır (*Tefsirü'l-menâr*, VI, 81). Ancak söz konusu âyetlerde hristiyanların Hz. Meryem ve İsâ ile ilgili aşırı inançlarına gulûv, yahudilerin isyan ve taşkınlıklarına da hevâ, dalâlet ve lânet kavramları nisbet edilmiştir. Öyle görünüyör ki gerek Kur'an terminolojisinde gerekse İslâm literatüründe, dinin hükümlerini inanç veya amel açısından hiçe sayıp ihmal etmek gulûv olmayıp genel anlamda isyan, taşkınlık ve itaatten çıkış olarak kabul edilmiştir. Gulûv ise dinî bir hükmü nasların ve genel kuralların çizdiği sınırların ilerisine taşıyıp mübalağalı bir şekilde benimsemek ve uygulamaktır. Buna göre dinde ifrata kaçmak gulûv, tefritte kalmaksa isyan ve taşkınlık sayılır.

Hak dinin ve bunun son halkasını oluşturan İslâmiyet'in bir itidal dini olduğunda şüphe yoktur. Dinî konularda maksatlı, sistemli ve sürekli bir şekilde geri kalmak veya ileri gitmek itaat ve itidalle bağdaşmaz. Bundan dolayı Kur'an'da her iki aşırılık da yerilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de bunun için kullanılan kelimelerden biri, *adv* kökünden türeyen ve "sınırı aşmak" anlamına gelen *i'tidâ* ve *taaddî*dir. İlgili âyetlerde ilâhî sınırları aşanlar (*mu'tedîn*) zalimler olarak nitelendirilmiş, bunların Allah tarafından sevilmeyeceği ve acıklı azaba uğratılacağı haber verilmiştir. Allah'ın helâl kıldıklarını haram saymak da *i'tidâ* olarak değerlendirilmiş, ayrıca savaş esnasında, hatâ duada ve Allah rızâsı için harcama yapma sırasında bile (el-A'râf 7/55; el-İsrâ 17/26-27) haddi aşmamak gerektiği bildirilmiştir (bk. M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "adv" md.).

Gulûv, *i'tidâ*, *taaddî*, *tenattu'* (söz ve davranışta gereksiz yere titizlik gösterme), *teşdid* (çetin ve müşkülpesent olma) hadislerde de geçmiş ve bu konuya önem atfedilmiştir. Dinde aşırı gitmeyi yasaklayan ve geçmiş ümmetlerin aşırılıkları sebebiyle helâk olduklarını belirten Hz. Peygamber (*Müsned*, I, 215, 347, 386; Müslim, "İlim", 7), ibadetten savaşa kadar pek çok konuda ümmetini gulûvve saptaktan sakındırmıştır. Hadislerde belirtildiğine göre Resûl-i Ekrem, ümmetine farz kılınıp ifasında zorluk çekileceği endişesiyle teravîh namazının cemaat-